

סימן כ"ה

ערכאות ודינא דמלכותא (י ע"ב)

א. אם יש בערכאות דינא דמלכותא

הגמרא (י ע"ב) מפרשת את המשנה ש"כל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אע"פ שחותמיהם עובדי כוכבים – כשירים", ואפילו שטרי מתנה "חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים". הגמרא מקשה "מתנה במאי קא קני" – "והאי שטרא חספא בעלמא הוא".

ושתי תשובות בדבר:

אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא.

ואי בעית אימא, תני: חוץ מכגיטי נשים.

לפי התירוץ השני, דינא דמלכותא אמנם אינו מועיל לשטרי קנין.

הראשונים נחלקו מה ההבדל בין שני התירוצים: האם התירוץ השני נצרך במקום שבו אין דינא דמלכותא, או שלפי התירוץ השני דינא דמלכותא לא מהני בשטרי קנין.

כך גם בסוגיא בבבא בתרא (נד ע"ב): "אמר שמואל נכסי עכו"ם הרי הן כמדבר", דהיינו שכאשר אדם קונה נכסים מנכרי, בשלב מסויים של המכר, בו הגוי הסתלק מהנכס והישראל עדיין לא קנה בדיני קנין, אין בעלים לנכס. אביי מקשה מדברי שמואל גופיה דדינא דמלכותא דינא, ורב יוסף מוכיח שרב יהודה אכן הורה שנכסי עכו"ם הם כמדבר. רשב"ם אומר שם ש"ודאי היה יודע תירוץ לדבר", אלא ש"לא חשש לתרץ". רשב"ם מבאר שלא זה היה דינא דמלכותא, אבל יתכן לבאר שרב יוסף סבר כפי שביארנו בתירוץ השני: בחלק מדיני קנין לא מועיל דינא דמלכותא.

נמצא, שיש אפשרות דאמנם דינא דמלכותא דינא היינו במקום שהמלך דן או מתקן תקנות לצורך המלכות, אבל אין למלכות סמכות לקבוע דינים ותקנות להנהגת המדינה העומדים בפני עצמם. ויתכן שזה הוא ההבדל בין שני התירוצים בסוגייתנו שבגיטין.

ב. פסק הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות מלוה ולוה (פכ"ז ה"א) פוסק: "שטרי הודאות ומתנות ופשרות ומחילות שהן בעדים שלהן אע"פ שיש בהן כל הדברים שמנינו הרי הן כחרס", כלשון קושיית הגמרא, וממילא ברור שהוא מתרץ כתירוץ השני, שכל שטרי קנין פסולים בערכאות, ודינא דמלכותא לא מהני.

מאידך, לגבי הסוגיא בבבא בתרא פוסק הרמב"ם (פ"א מהל' זכיה ומתנה, הלכות יד-טו) שדברי שמואל אמורים דוקא במקום "שאינ משפט ידוע למלך", אבל במקום שתיקן המלך משפט איך לזכות בקרקע, "עושין כפי משפט המלך, שכל דיני המלך בממון – על פיהן דנין". וזה לכאורה כתירוץ הראשון בסוגיין.

ודבריו נראים כסותרים, וכדי לתרץ את הסתירה נקדים בגדר דד"מ הנוגע לענייננו.

ג. הבנת רש"י בעדי ערכאות

דעת **רש"י** (ט ע"ב, ד"ה "חוי") היא, שדד"מ הוא בגדר הדינים שנצטוו עליהם בני נח, ולכן שטרותיהם כשרים, אבל בגיטין וקידושין "לאו בני כריתות נינהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין", ולכן לא מהני עדותם לכך.

ולכאורה מוכח, שלפי רש"י אין פסול בעצם היותם נכרים, הן בעדותם והן בנתינה לשמה או חתימה לשמה (אף שאפשר ליישב בכתב ישראל וחתימה לשמה אינה מעכבת, ויש לפלפל בזה ואכמ"ל). ולפי זה צ"ע בקושיית הגמרא, מאי טעמא שטר מתנה חספא בעלמא.

ד. איך דינא דמלכותא מכשיר עדות גוי והמסתעף בענין אומדנא

אמנם לענ"ד הפירוש בדברי רש"י, וכן מוכח בתורי"ד בסוגיין, דפשיטא שגוי פסול לעדות, אלא דד"מ מכשיר עדותם מן התורה; ורק בגיטין וקידושין דלאו בני כריתות נינהו לא מהני דד"מ להכשירם.

[ורש"י ותוספות נחלקו בזה; כי לדעת תוספות, סברת "לא מרעי נפשיהו" לא מהני ליחשב אומדנא גמורה מה"ת, כמבואר לעיל (ד ע"ב) שאי אפשר לפעול אלא על פי עדות שכשרה בדיני ממונות, שהרי גם משה ואהרן פסולים לעדות אף שעפ"י האומדנא אינם משקרים. אמנם, שיטת רש"י ותורי"ד, דאומדנא לא גרע מהודאת בע"ד, וכמו שלגבי הודאת בע"ד אמרינן לא איברי סהדי אלא לשקרי, כך באומדנא אאומדנא סמכינן ולא בעינן עדים. ואף שבדיני ממונות לא מהני אומדנא, היינו דווקא כאשר ההכרעה לגבי המעשה כולו תלויה באומדנא, כמו 'גמל האוחר' (ב"ב צג ע"א,

סנהדרין לז ע"ב, ע"ש¹, דכל הסברה שהוא המזיק איננה אלא מאומדנא, ואין הוכחה לכאן או לכאן. אבל בערכאות, ההכרעה התקבלה ע"י הערכאות אלא שהם אינם נאמנים בלא האומדנא. וחילוק כזה מצאנו בעגונה ג"כ, שהקלו במסיח לפי תומו, עד אחד ופסולי עדות, ולא הקלו במים שאין להם סוף; וזו אותה סברה עצמה.

אם כן, לדעת רש"י עדות הערכאות כשרה מה"ת, משום שע"פ האומדנא אנו סומכים שכך נעשה. ועדות משה ואהרן לא דמיא להא, כי שם מדובר בנאמנות וזה אין לנו, כי היא תלויה בהלכות עדות; וכאן מדובר באומדנא מה היה, וזה יש לנו].

הרי, לרש"י ודעימיה, דד"מ מחשיב שטר ערכאות כשטר כשר, ומהני לדון על פיו לכל דבר וענין, לא מפני שהשטר כשר אלא מפני שאנו סומכים עליו.

ה. אם דינא דמלכותא יוצר או מכריע

והנה, לפי דרך זו נבוא לדון גם בשאלה אחרת, והיא אם דד"מ יכול גם לחדש קנין. רבינו יונה (ב"ב נד ע"ב) דן להחשיב דד"מ כמנהג וסיטומתא, ולפי זה היה מן הסברא לומר שהוא נחשב קנין. אלא שכשם ששטר הכשר בדד"מ – לשיטת רש"י – לא דד"מ הוא המכשירו, כך הדבר גם בקניני דד"מ.

ונבאר הדברים בהרחבה.

אם ע"פ דד"מ זוכה אדם בנכס כלשהו (החל מקרקע שלא שולמו מסיה ועד דינו של שבויל מלחמה שנמכר לעבדות) – הרי לא דינא דמלכותא הוא המקנה, ולא על ידי דינא דמלכותא הוא מחזיק אלא שאיננו גזלן ואן מוציאין מידו כי החזיק על פי דינא דמלכותא. ונפקא מינה שהמוכר חמץ לגוי עפ"י דד"מ אין החמץ ברשות הגוי עד שיקח כי דד"מ נותן לו רשות לקחת אבל אינו מחיל את הקנין². ומתבארות בזה סוגיות רבות³.

ולפ"ז, מלבד עיקר מושג דד"מ, שהמלך דן עפ"י חוקיו, יש מושג של קנין שהמלך יכול לחדש, אלא שדד"מ אינו מחדש קנין אלא נותן רשות לקנין והקנין נעשה ממילא כאשר נעשה המעשה בפועל.

¹ וכפסק הרי"ף והרמב"ם (פ"ח מהל' נזקי ממון הי"ד) ושו"ע (חו"מ סי' תח סע"ב); וע"ע תשובת הרא"ש כלל סח סימן כג, הובאה בטור (חו"מ סי' סה), וכן בתשובת הרא"ש כלל פו סימן א.

² וכעין שיטת היראים במצות לולב (תכב) [קכד] "ואע"ג דגזל עובד כוכבים שרי כל כמה דלא נפיק מרשות עובד כוכבים לא מיקרי לכו".

³ כגון דין בהמת ארנונא בפסחים ו ע"א, וקושית רע"א בדברי התוספות ב"ק קד, ועוד.

ו. ביאור דעת הרמב"ם

מעתה נבוא לביאור דברי הרמב"ם.

הרמב"ם ביאר בדינא דמלכותא, שהמחזיק אפילו בדד"מ אינו נחשב גזלן, ושאיסור להעלים את המכס. אמנם, באיסור העלמת המכס לא ביאר הרמב"ם שהוא משום דד"מ, אלא משום שהוא גוזל מנת המלך (פ"ה מהל' גזילה ואבידה ה"א). מבואר, דחשיב ע"י דד"מ שהמלך זוכה במכס והוא חלקו, וממילא המעלים נחשב לגוזל; אבל על דד"מ עצמו בהעלמת המס העלים הרמב"ם את עינו (ונפק"מ, דאם המוכס ויתר מאליו, אפי' ע"י שוחד, אין בזה איסור ובלבד שאיננו משלם על חשבון אחרים).

הרי, שגדר דד"מ אינו יוצר דין ואין דיניו חיוב עפ"י תורה, אלא שהמלך רשאי לדון על פיהם ולתקן תקנות ולגבות ממון, ואחר שתקן התקנה הרי שהתקנה תקפה לכל דיני ממון בין לגבות מס בין לדרכי הקניינים, ולא שהיא יוצרת חיוב אלא שהנוהג על פיה נוהג כדין.

ז. ביאור הסוגיא וסיכום

כדי להיטיב ולבאר את החילוק, נשוב לסוגייתנו ולשאלת העדות שבשטרי ערכאות.

הרמב"ם (בפיהמ"ש ובהלכות, וכן הביא הגר"א) נוקט דכל מקום דבעי עדות לא מהני ערכאות. ונראה, דהנה שטרי הודאות מחילות ופשרות אינו יכול לחזור בו ולומר שנעשה בטעות או שאר טענות, משום דע"י הודאה בשטר ועדות נחשב שכבר נגמר הדין.

ויתבאר, דהנה בהודאת בע"ד נסתפקו האחרונים אם יכול לחזור בו באמתלא. ושורש הספק במהות דין "יכול לומר משטה" או "אדם עשוי שלא להשביע", אם הוא סברא דמהני רק טענות אלו, או שהוא דוגמא בעלמא וכל אמתלא כעין זה מהני גם כן, וא"כ גם אלו אינם מועילים אלא במקום שאין עדים או שלא הודה בב"ד.

גם סייג זה אפשר לבאר בתרתי: או שהוא אומדנא שאם העיד עליו עדים או שהודה בב"ד אין אדם משטה בפני ב"ד ולא בעדים, ולכן חשיב הודאה גמורה, וכן כתב הר"ן בסוגיין. ולפי זה אין לחלק בין ב"ד לערכאות.

אמנם, אפשר לומר דמעת שנשלם חיובו אינו נאמן לפטור את עצמו דלאו כל כמיניה לפטור עצמו מחיוב (ולא שייך כאן הפה שאסר וכה"ג). ולכן לא מהני אמתלא, משום שדין אמתלא תלי בנאמנות, וכאן הרי אינו נאמן, ורק לחייב עצמו שמענו דבריו ועתה שוב אין מקבלין אותו כדי לשנות מחיוב לפטור. ולפי זה, ערכאות שאין המעיד בפניהם

נחשב עדות כלל, אף אם נאמין שכך אמרו ושכך האמת, מצד אומדנא, כל עוד לא בא הדבר בפני בי"ד לא נגמר החיוב כיון שלא בא הדין לפנייהם (כמובן, בגלל שכאן זה הודאת בע"ד; אם היה סתם חיוב ממון החיוב נגמר כתוצאה מסיבת החיוב, וכאן אין סיבת חיוב אלא ההודאה עצמה). נמצא, שעדות בפני ערכאות לא יצרה שום חיוב ולכן נאמן לחזור וכל כה"ג.

והנה לפי ביאורנו בדברי הרמב"ם, שדינא דמלכותא אינו עושה קנין אבל נותן רשות, כי איננו גזלן ומ"מ אינו ברשותו, וההסבר בזה הוא שדד"מ מפקיע את הממון אבל איננו יכול להקנות וליצור – מעתה, כיון שאנו מצווים לדון בדיני ממון ועדות ושטרות, הרי שאיננו יכול להחזיק בדד"מ קודם שהפקיע המלך את הנכסים או הסתלק מהם העכו"ם.

נמצא, שתירוץ הגמרא לפיו אף שטרי מתנה שנעשו בערכאות כשר, כי חשיב כמנהג וסיטומתא ויוצר קנין; אבל התירוץ האחר, הוא כפסק הרמב"ם וכפשט הסוגיא בב"ב, שדד"מ אינו מועיל ליצור קנין אלא לקיימו.